

АНТОНІНА СКРИПНИК, доцент
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

КОНЦЕПТ DIABLE У ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

Статтю присвячено аналізу способів вербалізації концепта DIABLE у французькій лінгвокультурі. Наводяться дефініційні характеристики даного концепту, структурується лексика, яка репрезентує концепт, аналізуються способи актуалізації даного концепту у французьких фразеологізмах і прислів'ях та подається загальна характеристика концепта DIABLE у французькій лінгвокультурі.

Ключові слова: концепт, концептосфера, мовна свідомість, вербалізація, дефініційна характеристика, фразеологізм, семна структура, аохісема, десемантизація, антропоцентричність.

Статья посвящена анализу средств вербализации концепта DIABLE во французской лингвокультуре. Приводятся дефиниционные характеристики данного концепта, структурируется лексика, репрезентирующая концепт, анализируются средства актуализации данного концепта во французских фразеологизмах и пословицах, приводится общая характеристика концепта DIABLE во французской лингвокультуре.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, языковое сознание, вербализация, дефиниционная характеристика, фразеологизм, семная структура, архисема, десемантизация, антропоцентризм.

This article deals with the research of the verbalization modes of the concept of DIABLE in the French linguoculture. The author provides definitional characteristics of this concept, structures the vocabulary, representing the concept, analyzes the means of actualization of this concept in the French phraseology and provides a general description of the concept of DIABLE in the French linguoculture.

Keywords: concept, sphere of concepts, language consciousness, verbalization, definitional characteristic, idiom, component structure, archiseme, loss of meaning, anthropocentrism.

Носій національної мови включає родові та індивідуально-національні риси. Концепти, відмічені лінгвокультурною специфікою, певним чином характеризують носіїв етнокультури. Культурними концептами виступають смерть і безсмертя, добро і зло, істина і брехня та ін., осмислення яких у християнських культурах невіддільне від поняття Бога. Деякі дослідники відносять до розряду культурних обмежень список концептів, певні «крайні поняття», найабстрактніші категорії [6; 44]. Концепти БОГ та ДИЯВОЛ входять до цих крайніх понять і є важливими відображеннями національної мовної свідомості.

Актуальність теми статті зумовлена тим, що концептуальне моделювання мови дозволяє розкрити специфіку мовної свідомості та комунікативної поведінки носіїв конкретної культури, встановити особливості розподілу ознак тих чи інших концептів, їхній асоціативний потенціал, побачити динаміку культурних домінант, які визначають ціннісну своєрідність світу, втілену у мові. З іншого боку, ставлення до релігії та моралі є важливою характеристикою життя і тому знаходить варіативне відображення у мові та в культурі.

Мета статті полягає у виявленні способів вербалізації концепту ДИЯВОЛ у французькій мові. Дана мета передбачає вирішення наступних завдань: визначення дефініційних характеристик концепту ДИЯВОЛ у французькій мові, а також способи актуалізації даного концепту у французьких фразеологізмах та виведення загальної характеристики концепта DIABLE у французькій лінгвокультурі.

Концепт має складну багатогранну структуру, це відмічає Л. Г. Бабенко [1], В. А. Маслова [2], М. В. Пименова [3], З. Д. Попова [4], Ю. С. Степанов [7], Й. А. Стернин [8] та ін. Учені одногослосно схиляються до того, що для дослідження концептів слід використовувати сукупність різноманітних методів.

Аналіз моделей створення номінативних одиниць і способів мовної об'єктивації різних понять входить в коло проблем ономазіології. Когнітивний ономазіологічний підхід, виходячи з трактування концепта як поняття складного, що має велику кількість змістовних ознак та системних зв'язків, дозволяє розглядати процес номінації як вибір ознаки або ознак, які стають мотиваційною базою найменування за участі закономірностей мовної системи, установки, мотиву номінаторів. Для означування вибирається певний фрагмент концептуальної системи, де для створення імені концепта одні елементи цієї структури освітлюються, інші – затемнюються [5, 6].

На основі глибинних діахронних співставних досліджень різних мов була доведена «невипадковість означування» або «невипадковість іменування», що виходить із дослідження «концептуалізованих предметних областей» мови і культури і проявляється у певних відношеннях між «ім'ям» і «річчю» [7, с.63]. «Мова м'яко і сприятливо направляє людей в іменуваннях, доєднуючи поіменоване до найглибших пластів культури» [7, 68]. На думку Ю.С. Степанова, при цьому зводиться у сутність та іменується функція божества, що і проявляється в біблійній і небіблійній етимології лексеми «бог» [7, 510].

Диявол – найскладніша, суперечлива і багатопланова фігура у світовій культурі. Релігійно-філософське і культурно-історичне уявлення про диявола є також, як і поняття Бога, явищем, що розвивається. Цей культурний феномен і унікальний образ, вийшовши з коліски давньо-релігійних уявлень, стійко закріпився у суспільній свідомості. Будучи синонімом всього негативного, деструктивного, згубного для життя, образ диявола широко і повсюдно використовується у всьому світі.

У XIX в. образ диявола перестав бути суто релігійним елементом, і це сталося внаслідок остаточного завершення процесу його «секуляризації». У XX ст. диявол стійко увійшов у коло традиційних персонажів літератури, кінематографії, музики, образотворчого мистецтва. До його образу зверталися найбільші художники слова минулого століття: Т. Манн, Ф. Лорка, Г. Гауптман, Г. Гессе, П. Валері, Л. Толстой, М. Горький, М. Булгаков та ін.

Образ диявола у сучасному суспільстві все більше поглиблюється і розширюється. Безумовно, його «живучість» у різних видах і жанрах сучасного мистецтва вимагає філософського і мистецтвознавчого аналізу. З особливою гостротою постає наразі проблема перенасичення світового кінематографа, літератури, музики тощо явними і замаскованими образами зла. Проблема завуальованих і сильно впливаючих образів зла в сучасному мистецтві, а так само їх вплив на свідомість і підсвідомість людей (особливо молоді) на серйозній науковій основі в достатній мірі ще не підіймалася.

Головним джерелом у вивченні демонології є Біблія, найдавніша частина котрої – Старий Заповіт, належить до XIII ст. до н.е. Збирання та систематизація матеріалу, що увійшов у першу частину Біблії, почалося у VI ст. до н.е. У тому вигляді, в котрому ця книга дійшла до нас, вона була відредагована у I ст. до н.е. До неї увійшли усні перекази, міфи про богів та патріархів, легенди, культові правила, історичні джерела, юридичні та побутові розпорядження. Збереглися у Старому Заповіті і свідоцтва про різні етапи розвитку релігійних вірувань у давніх євреїв, а також – про сімейних, родових, племінних богів. Серед них – свідоцтва розповсюдження серед давніх іудеїв віри у добрих та злих духів, котра з часом прийняла характер віри у добрих ангелів та злих демонів

Отже, про Диявола нам повідомляє священна книга християн – Біблія. Пряме згадування про нього подається у Книзі Йова (Job 1:6-12): 6. *Or, les fils de Dieu vinrent un jour se présenter devant l'Éternel, et Satan vint aussi au milieu d'eux.* 7. *L'Éternel dit à Satan: D'où viens-tu? Et Satan répondit à l'Éternel: De parcourir la terre et de m'y promener.* 8. *L'Éternel dit à Satan: As-tu remarqué mon serviteur Job? Il n'y a personne comme lui sur la terre; c'est un homme intègre et droit, craignant Dieu, et se détournant du mal.* 9. *Et Satan répondit à l'Éternel: Est-ce d'une manière désintéressée que Job craint Dieu?* і т.д.

У Старому Заповіті диявол характеризується двома рисами:

1. Сатана – це противник людини, те що губить її. Сатана взагалі – це не обов'язково конкретний занепалий ангел, але будь-яка ворожа сила. Наприклад, в Числ.22:22 Сатаною Валааму названий Ангел Яхве (*Achazia*). (*Chroniques 22:22*)

2. Веліар – означає непотрібний. Починаючи із книги Второзаконня цим словом характеризуються боги язичницьких народів в зв'язку з їхньою безпомічністю та непотрібністю: *«Ils ont des lèvres, mais ils ne parlent pas, ils ont des yeux mais ils ne voient pas, ils ont des oreilles mais ils n'entendent pas»* (Psaumes 113:13-15)

У Новому Заповіті ці дві основні риси диявола зберігаються, проте його образ стає більш персоналізованим. Ісус виганяв бісів, за якими стояли різні хвороби як фізичні, так і психічні. Біс – Даймоніон – слово, яке позначає взагалі яке-небудь язичницьке божество, але в даному випадку

символ шкоди для людини. Апостоли вбачають у сатанинських силах рушія основного ворога християнства: *Car nous n'avons pas à lutter contre la chair et le sang, mais contre les dominations, contre les autorités, contre les princes de ce monde de ténèbres, contre les esprits méchants dans les lieux célestes.* (Ефесієвцям 6:12). Диявол асоціюється зі смертю, тому його називають людиноубивцею, губителем – Аполіоном.

Уявлення про диявола є виразником тієї стадії розвитку релігійної свідомості, коли вона здатна фіксувати категорії добра і зла у якості абсолютних. При цьому дуалістична форма релігійних уявлень створює можливість визнання рівнозначності абсолютного добра і абсолютного зла як двох начал світобудови.

Для дослідження вираження цього смислового навантаження у мові слід перш за все проаналізувати лексику, яка актуалізує даний концепт. Слово *Diable* походить від латинського слова *diabolus, diabolos* – «той, що роз'єднує, ділить», і має наступні тлумачення: його найперше та найголовніше значення це (у монотеїстичних релігіях) – Диявол, Сатана, найвище втілення Зла у християнській релігії.

Подібно і до слова *Dieu* лексема *Diable* набуває різного конотативного змісту в залежності від контексту. З одного боку вона вживається у суто релігійному контексті саме на позначення ангела, що впав у гріх та втілення Зла. Супутні лексеми, які доповнюють концепт DIABLE у цьому значенні такі: *Satan, Ennemi du genre humain, le Maudit, le Malin*. Вони усі є архілексемами даного концепту, оскільки їхнє значення є найголовнішим у семантичному полі концепта DIABLE.

Лексеми *Diable, Satan, Lucifer* містять інтегральну сему концепта DIABLE і є його ядром. Проте слід зауважити, що ці слова все ж мають свої власні сфери вживання. Ім'я *Satan* вживається на позначення падшого ангела, в той час як у слові *Diable* на перше місце виступає сема Зла. Ім'я *Lucifer* можна назвати гіпонімом до ім'я *Satan*. Оскільки Сатана – це найменування ангела-бунтівника у широкому розумінні, а Люцифер – це конкретний ангел (один із кількох ангелів-бунтівників), найкрасивіший із усіх ангелів, який захотів стати рівним Богові і виступив проти нього. Це одна точка зору. Існує й інший варіант. Архангел Люцифер був вигнаний до пекла і став Сатаною – головним дияволом. У Середні віки слова *Lucifer* та *Satan* стали синонімами.

Вираз *Ennemi du genre humain* має певне узагальнююче значення і своєрідне тлумачення суті Диявола для людей. Лексеми *Maudit, Malin* мають диференційні ознаки, які характеризують певні його властивості Диявола.

Існують і інші назви, які можна віднести до архілексем концепта DIABLE: *“le Mauvais”, le “Tentateur”* та вирази: *le prince de ce monde”, “le prince des ténèbres”, “le chef des démons”, “le Maître de l'enfer”*. Коло вжитку цих слів та виразів значно вужче за наведені вище лексеми.

Друге значення слова *diable* – це демон, злий дух. Інші слова, які актуалізують це поняття: *devil, demon, korrigan*. В цьому значенні лексема «*diable*» може позначати як Диявола у християнському розумінні так і злих духів язичницької релігії та народних вірувань.

Також слово *diable* вживається у переносному значенні на позначення людини: *petit diable* (неспокійна дитина), *bon diable* (молодчина), *pauvre diable* (бідолаха).

Важливе місце займає лексема *diable* у французьких фразеологізмах. Усі предметні фразеологізми з компонентом *diable* мають субкатегорію істоти.

Перша група фразеологізмів включає компонент *diable* з прямим значенням диявола: *méchant comme le diable* (злий як чорт); *possédé du diable* (одержимий дияволом); *suppôt du diable* (злодій, чорна душа); *suppôt du Satan* (злодій, чорна душа), *envoyer à tous les diables* (послати до чорта), *quand le diable y serait* (сам чорт тут замішаний) *c'est le diable et son train* (це небезпечна справа), *c'est les diable qui bat sa femme et marie sa fille* (мінлива погода), *il fait un froid du diable* (дуже холодно)

loger le diable dans sa bourse (залишитися без копійки), *que le diable l'emporte* (чорт його пробори), *se donner un mal de diable* (лізти геть із шкіри), *tenter le diable* (піддатися на спокусу), *tirer le diable par la queue* (бідувати)

Друга група представлена лексемами, які називають диявола, проте не пов'язують це поняття із релігійним концептом DIABLE. Диявол набирає певних фольклорних рис. Творення семантики цієї групи відбувається шляхом актуалізації сем, які відображають певні риси нечистої сили, що трансформуються в семи на позначення людини. Ці фразеологізми володіють високим рівнем антропоцентричності та виділяють людину за: зовнішніми ознаками (*grand diable; beau du diable*); за тимчасовою ознакою (*peigné à la diable*); за поведінкою (*avoir le diable au corps; petit diable; il est bien diable; sportif en diable*); за моральними якостями (*avoir le diable au corps; bon diable*). Також лексема *diable* вживається у ролі вигуків або ж сполучних слів: *que diable!* (якого чорта!) *comment diable ...* (ну і як це? (висловлює здивування)), *que diable allait-il faire dans cette galère?* (навіщо він

у це ув'язався?). Також це слово вживається у значенні «дурниця», що у певній мірі навіть протирічить суті концепта DIABLE: *dire le diable de qn* (наговорити дурниць, нагрубити комусь), *écrire à la diable* (писати як прийде в голову).

Відомі фразеологізми можуть виступати в ролі виразів-символів, тобто слова та вирази, які втратили своє первісне значення і позначають різні ідеї, пов'язані із символом Диявола. Часто ці вирази-символи режисери вибирають для назв фільмів. У «Енциклопедії французького кіно» [10] є близько 30 таких назв, наприклад: *Diable au cœur, Le Dieu et Le Diable, L'enfant du diable, J'ai serré la main du diable, Le diable s'habille à Prada, l'oeuvre de Dieu, la part du Diable, Diable et les dix commandements*. За задумом творців вони служать на позначення різноманітних ідей, відображених у фільмах: питань життя та смерті, нерозділеного кохання, перипетій долі, смислу людського буття, складності людських стосунків. Також у Франції в ролі слів-символів широко розповсюджені евфемізми, які утворені шляхом спотворення форми слова *Dieu* з метою табування, наприклад, *parbleu, morbleu, palsambleu, sacrebleu, sacredieu, tudieu, ventrebleu, vertubleu*. В цій функції на відміну від української мови, слово *diable* спотворюється рідко.

Разом з народом і його мовою народжується прислів'я, народ ним живе; в ньому – його переживання, життєвий досвід, його філософія. Східні народи називають прислів'я «кольором мови», «ненанизаними перлами», греки та римляни – «пануючими думками», італійці – «училищем народу», іспанці – «лікуванням душі», німці – «вуличною мудрістю». Прислів'я та приказки – старим та популярним жанром усної народної творчості. В них народ відобразив своє ставлення до рідної природи та її явищ, соціального та історичного досвіду своїх предків, виразив свій світогляд, моральні норми та естетичні ідеали. Саме тому дослідження прислів'їв та приказок отримало значний розвиток. Прислів'я та приказки вивчаються у трьох аспектах: лінгвістичному, логіко-семантичному та художньо-образному. У нашій роботі ми проаналізуємо процес вторинної концептуалізації поняття Диявол у свідомості носіїв французької мови, яка вербально репрезентується прислів'ями. В рамках нашого дослідження під вторинною концептуалізацією мається на увазі образне переосмислення концепта, закріплене у мові за допомогою одиниць вторинної номінації.

В силу колективності характеру свого створення ці мовні одиниці правомірно розглядати в ролі одиниць вербалізації концептів, які формуються у свідомості представників цілої лінгвокультурної спільноти і які відображають національну специфіку концептуалізації світу. Властиві прислів'ям лаконічність, смислова ємність, структурно-семантична завершеність, багатство образних асоціацій, близькість до народної мови дозволяють розглядати їх в рамках предмета одного дослідження в ролі репрезентантів концептосфери носіїв французької мови. Усталеність цих одиниць обумовлює можливість аналізу їх як одиниць, освоєних у когнітивній практиці цілої лінгвокультурної спільноти.

Нами було виділено 22 прислів'я, в яких згадується диявол. Цікаво, що наявні прислів'я, в яких диявол постає у позитивному значенні: «*On fait toujours le diable plus laid qu'il n'est*» та «*Le diable était beau quand il était jeune*».

За синтаксичною роллю іменника *diable* прислів'я поділяються на:

1) предметні: «*Autant manger le diable que de boire son bouillon*»; «*Il faut chasser le diable par le diable*»; «*Mieux vaut tenir le diable dehors, que de le mettre à la porte*»; «*C'est péché de calomnier le diable*»; «*On fait toujours le diable plus laid qu'il n'est*»; «*Mieux vaut tuer le diable, que si le diable vous tue*»; «*Où il y a un écu, il y a un diable où il n'y en a pas, il y en a deux*»; «*Femme qui gagne et poule qui pond, sont le diable à la maison*»; «*On ne peut pas peigner un diable qui n'a pas de cheveux*»; «*On ne mange pas le diable sans avaler les cornes*»; «*Cervelle inoccupée, le diable y trouve tente dressée*».

В цій групі у концепті DIABLE актуалізуються наступні семи: «непотріб»: «*chasser le diable*», «*tenir le diable dehors*»; «всюдисущність»: «*Où il y a un écu, il y a un diable où il n'y en a pas, il y en a deux*»; «*Femme qui gagne et poule qui pond, sont le diable à la maison*»; «*Cervelle inoccupée, le diable y trouve tente dressée*»; «смерть»: «*Mieux vaut tuer le diable, que si le diable vous tue*»; «краса»: «*On fait toujours le diable plus laid qu'il n'est*»; «всєохоплення»: «*On ne mange pas le diable sans avaler les cornes*», «*Autant manger le diable que de boire son bouillon*»; «безсилля»: «*On ne peut pas peigner un diable qui n'a pas de cheveux*».

2) процесуальні: «*Le diable n'apparaît qu'à celui qui le craint*»; «*Le diable chante la messe*»; «*Quand le diable est vieux, il se fait ermite*»; «*Le diable était beau quand il était jeune*»; «*Porte fermée, le diable s'en va*»; «*Le diable s'occupe de nous, et nous des autres*»; «*Au mariage et à la mort, le diable fait ses efforts*».

В цій групі у концепті DIABLE актуалізуються такі семи: «страх»: «*Le diable n'apparaît qu'à celui qui le craint*»; «краса»: «*Le diable était beau quand il était jeune*»; «всюдисущність»: «*Au mariage et à la mort, le diable fait ses efforts*»; «*Le diable s'occupe de nous, et nous des autres*»; «без-

силля»: «*Quand le diable est vieux, il se fait ermite*»; «*Porte fermée, le diable s'en va*»; «*Le diable était beau quand il était jeune*»; «тріумф»: «*Le diable chante la messe*»

3) адвербіальні: «*Biens apportés sur le dos du diable, tournent avec la selle*» - у даному прислів'ї актуалізується сема пороку.

4) ад'єктивні: «*Taverne est la fosse au diable*»; «*Mois de février, le plus petit et le plus diable*»; «*La monnaie du diable est de faux or*». У цій групі актуалізується семи: «порок»: «*Taverne est la fosse au diable*», «*La monnaie du diable est de faux or*» та «неприємний»: «*Mois de février, le plus petit et le plus diable*».

Оскільки прислів'я відображають побутове сприйняття носіями мови певного концепту, цікаво відмітити, що у прислів'ях концепт DIABLE не має різко негативного значення, як, наприклад, у Біблії. Він всюдисущий, але його не треба боятися, а просто вигнати чи закрити перед ним двері. Він навіть гарний, але не піддаватися на його спокусу.

Таким чином, вторинна номінація концепта DIABLE надає йому таких рис: всюдисущий, неприємний, при протидії безсилий, несе порок, приносить смерть, гарний, тріумфує при гріхопадінні людини.

Отже, Лексична структура концепта DIABLE представлена у вигляді лексико-семантичного поля, ядром якого є ім'я концепту – *diable* та спектр його заміщуючих номінацій. Структура периферії лексико-семантичного поля концепта DIABLE вибудовується у трьохрівневому вигляді Перший рівень – це лексеми, які актуалізують поняття «демона», «злого духу». Другий – переносне значення слова «*diable*» на позначення людини, що набуває певних характерних «диявольських» рис. І на останньому рівні периферії концепта DIABLE знаходиться слово «*diable*», яке втратило свій первинний зміст і використовується для актуалізації понять, далеких від релігійного концепту DIABLE.

Окрім вживання у своєму головному значенні це найвищого втілення зла, іменник «*diable*» також має роль службового слова і використовується для надання забарвлення або емоційності певним виразам у відповідних контекстах, також має інші значення, зокрема тип людини. Фразеологізми, актуалізують концепт DIABLE за трьома рівнями: релігійний концепт DIABLE; світський концепт DIABLE та десемантизоване значення DIABLE.

Концепт DIABLE має також і вторинну номінацію у прислів'ях та приказках. За синтаксичною роллю іменника *diable* прислів'я поділяються на: предметні, процесуальні, ад'єктивні та адвербіальні. При вторинній номінації концепта DIABLE актуалізуються такі семи: «непотріб», «всюдисущність», «смерть», «краса», «все охоплення», «безсилля», «страх», «тріумф», «порок».

Результати даного дослідження відкривають перспективи для дослідження концептосфер «Божественне» і «Диявольське» у різноманітних лінгвокультурах, що представляє безсумнівний інтерес, оскільки людство завжди вірило у присутність вищих сил, які впливають на їх долі, що знаходило відображення у мові представників лінгвокультурної спільноти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста / Л. Г. Бабенко, И. Е. Васильев, Ю. В. Казарин. – Екатеринбург: Издательство УрГУ, 2000. – 533 с.
2. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика / В. А. Маслова. – Минск: Тетра Системс, 2004. – 256 с.
3. Пименова М. В. Концепт как основная единица ментальности // Тезисы II международного конгресса «Русский язык: исторические судьбы и современность» / М. В. Пименова. – М.: МГУ, 2004. – С. 137 - 138.
4. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж: Истоки, 2001. – 191 с.
5. Селиверстова О. Н. «Когнитивная» и «концептуальная» лингвистика: их соотношение // Язык и культура. Факты и ценности. К 70-летию Юрия Сергеевича Степанова / О. Н. Селиверстова. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – С. 293–307.
6. Снитко Т. Н. Предельные понятия в западной и восточной лингвокультурах / Т. Н. Снитко. – Пятигорск: Изд-во ПГПИИЯ, 1999. – 158 с.
7. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М.: Академический проект, 2001, – 990 с.
8. Стернин И. А. Коммуникативное поведение в структуре национальной культуры // Этнокультурная специфика языкового сознания / И. А. Стернин. – Сб. ст. – М.: Изд-во ИЯ РАН, 2000, – С. 97–112.
9. La Bible, version Louis Segond. – GREZIEU LA VARENNE, 1910. – 1357 p.
10. Bosseno M., Dehé Y. Dictionnaire du cinéma populaire français: Des origines à nos jours / M. Bosseno, Y. Déhee. – Paris, 2006 – 500 p.